

8 Muligheder for forbedringer

Mette Vaarst¹⁾ & Erik Steen Kristensen²⁾

¹⁾ Afd. for Husdyrsundhed og Velfærd, Danmarks JordbrugsForskning

²⁾ Forskningscenter for Økologisk Jordbrug

Den økologiske driftsform udspringer af en tankegang. Til denne tankegang knytter sig et sæt af overordnede intentioner og motiver. De overordnede tanker og mål med økologisk drift er beskrevet i kapitel 1 i nærværende rapport. Et af disse mål er "at sikre alle husdyr gode forhold, der er i overensstemmelse med deres naturlige adfærd og behov", og derved sikre en god dyrevelfærd. Dette mål har ikke en særlig fremtrædende plads i de overordnede målsætninger, og begrebet dyrevelfærd er tilsyneladende ikke tænkt tilstrækkeligt igennem specifikt i forhold til den økologiske driftsform. I kapitel 9 er det beskrevet, hvorvidt husdyrvelfærd i økologisk jordbrug er noget særligt. I nærværende kapitel gives først en opsummering af, dels interviewene i kapitel 2 og 3, dels eksperternes beskrivelse af temaerne i kapitel 4-7. I forlængelse heraf gives et bud på opfattelsen af dyrevelfærd økologisk jordbrug og, der gives forslag til forbedringer omkring sundhed, velfærd og medicinanvendelse inden for regulering, rådgivning, forskning og udvikling.

8.1 Opsummering af videnssyn-tesearbejdet

Ved starten af arbejdet forekom det uklart, hvorledes begrebet "dyrevelfærd" kan forstås i den økologiske sammenhæng. Ligeledes forekom det uklart, hvorledes dette begreb kan indlejres i den daglige praksis, så man derigennem kan forholde sig konkret og konsekvent i forhold til målene for den økologiske produktion.

En efterlevelse af målene fører til handlinger på bedriftsniveau, som alle kan eller bør kunne tilbageføres til den grundlæggende holdning. Nogle af de overordnede målsætninger kan også medføre,

at man indenfor den økologiske primære produktion tager ansvar for handlinger og procedurer udenfor sin egen bedrift. Det kan f.eks. gælde i spørgsmålet om eksport af kalve eller transport af varer over store afstande. Herved kan disse mål således også gribe direkte ind i gårdens daglige praksis og dermed også i besætningens liv.

I det foreliggende arbejde har vi afgrænset os til de områder, der direkte vedrører besætningen og det lokale samspil med gårdens rådgivere. Herunder hører også driftslederens umiddelbare kontaktflader og relationer til samarbejdspartnere. Disse samarbejdspartnere forventes at kunne yde hjælp og vejledning i overensstemmelse med de mål, der ligger for den økologiske besætning.

I kapitel 2 fremlægges, beskrives, tolkes og diskuteres en række interviews med dyrlæger og konsulenter. Disse to faggrupper må betragtes som den økologiske besætnings samarbejdspartnere. De fremkom med en række synspunkter og erfaringer, som har dannet grundlag for en diskussion af udviklingsbehov ved arbejdet med den økologiske besætning. Enkelte foreløbige resultater af disse interview blev fremlagt for tre grupper af landmænd, som efterfølgende blev interviewet.

I begge kapitler nævnes en række sygdomskomplekser, som dyrlæger, konsulenter og/eller landmænd har haft vanskeligt ved at håndtere enten under omlægningen eller som omlagte økologer. Derudover nævnes en række punkter, hvor de ikke har erfaret, at der skulle være problemer, som kan relateres til den økologiske driftsform.

Det fremgår endvidere af alle interviews, at økologisk orienteret kommunikation og rådgivning langt fra altid finder sted i de økologiske besætninger. Dette kan tildels forklares med en mang-

lende forståelse af den økologiske besætning som noget specielt, inklusiv de dyrevelfærdsmæssige spørgsmål i besætningen. Aspekter af den lokale kommunikation omkring den økologiske besætning berøres forholdsvis detaljeret både i interviewene og fremlæggelsen af disse, samt i kapitel 4, hvor rådgivning tages under debat.

Kalveholdet blev nævnt som et område med væsentlige potentielle sundheds- og velfærdsmæssige problemer. En del af disse problemer relateres direkte til den økologiske driftsform. I arbejdet med kalvene blev deres velfærd i relation til kolv-samvær, gruppeopstaldning og udeophold som de væsentligste felter diskuteret i interviewene samt i ekspertgruppen. Disse tre områder repræsenterede alle krav til den økologiske besætning og kunne samtidig karakteriseres som noget, der hører kalvenes "naturlige liv" til. Et ønske om at knytte dyreholdet til en "naturlighed" (herunder naturlig adfærd og behov) er i god overensstemmelse med den grundlæggende økologiske målsætning og indlejres således direkte i opfattelsen af dyrevelfærd i den økologiske driftsform.

Naturlighed identificeres hér som et af flere mulige punkter, som explicit dirigerer målsætninger og praktiske tiltag for forbedret dyrevelfærd i økologiske besætninger i en anden retning end i intensivt drevne konventionelle besætninger. I kapitel 5 blev diskussionen om kalvenes velfærd derfor ledt hen på, hvorvidt "naturlighed" i sammenhæng med og i modsætning til "kulturen"/"kulturlighed" (repræsenteret ved mennesket og dets omsorg) kunne bidrage til en forståelse af dyrevelfærdsbegrebet i relation til den økologiske driftsform.

Den økologiske malkekvægbesætning blev diskuteret i ekspertgruppen med baggrund i udsagn fra de gennemførte interviews. Der gøres rede for denne diskussion i kapitel 6. Yverbetændelse – herunder forhøjet celletal – blev nævnt som et gennemgående problem under omlægningen. Yversundheden blev generelt nævnt som et potentielt problem i økologiske besætninger. Der skete tit mange ændringer i forbindelse med omlægning. Ustabile kritiske perioder mht sundhedstilstanden blev til en vis grad tilskrevet disse æn-

dringer, og at driftslederen blev overrumplet af nye problemstillinger. Forventninger til fremtiden – såsom overgang til 100% foder og ændrede opstaldningskrav – samt overordnede spørgsmål som f.eks. avl frem imod en "velegnet økologisk ko" (med høj grovfoderoptagelse, robuste ben og klove samt ukomplicerede kælvninger), fik en fremtrædende rolle i diskussionen om den økologiske ko.

Veterinære behandlinger og anvendelse af medicin var områder, som havde været en væsentlig årsag til påbegyndelse af vidensyntesearbejdet, og som i kapitel 7 blev ført igennem i en afklarende og afsluttende diskussion.

Det fremgik af interviewene af dyrlæger, konsulenter og landmænd, at der var erfaring med at behandlingskrævende dyr blev sygdomsbehandlede i nødvendigt og relevant omfang. Det fremgik dog også af interviewene, at nogle landmænd lagde om til økologisk drift med urealistisk høje forventninger til at sygdomsforekomsten "automatisk" ville blive lavere ved omlægning. De forventede ofte at de ændringer, som de foretog i tilknytning til omlægning, ville forløbe ukompliceret. Mange af de interviewede gav udtryk for at de ikke forstod rationalet bag reglerne vedrørende forlænget tilbageholdelsestid og begrænsede muligheder for udlevering af antibiotika. De var af den opfattelse, at en sådan regel burde have et rent fagligt rationale og ikke blot et politisk/strategisk.

8.2 Hvorledes opfattes dyrevelfærd i økologisk jordbrug

I løbet af dette arbejde inspirerede interviewene og diskussionerne i ekspertgruppen anledning til en række overvejelser om opfattelsen af dyrevelfærd indenfor den økologiske driftsform. De følgende synspunkter fremhæves derfor som potentielle og vigtige omdrejningspunkter, når der fremover skal opnås og udvikles en forståelse af dyrevelfærd i økologiske besætninger, samt gives konkret vejledning til hvorledes man på forskellige måder kan føre denne forståelse ud i praksis. Dette diskuteres og begrundes yderligere i kapitel 9,

som er udarbejdet i forlængelse af selve videnssyn-tesearbejdet. Det må fremhæves, at de følgende begreber er forslag til udgangspunkter for et videre arbejde med at forstå og forbedre dyrevelfærden indenfor den økologiske driftsform.

Naturlighed. I kapitel 1 gøres der rede for, at samspil med naturen er et væsentligt mål for den økologiske driftsform. Det forekommer at være helt i overensstemmelse hermed at tilstræbe at give dyrene et liv, hvor deres naturlige adfærd kan komme så meget til udtryk som det er muligt under danske produktionsbetingelser. Det nævnes som et direkte mål i LØJ's avlsgrundlag at "give husdyrene gode forhold, der er i overensstemmelse med deres naturlige adfærd". Det beskrives i forbindelse med vejledning og regler i kapitel 4.

I kapitel 5 tages der udgangspunkt i regler vedrørende ko-kalv-samvær efter kælvning, gruppeopstaldning og græsning for kalve. Det er alle regler, som understreger, at det gode kalveliv opfattes som et liv, hvor kalven kommer tæt på naturlige opvækstbetingelser. Det konkluderes på dette grundlag at "naturlighed" opfattes som et væsentligt element i den økologiske besætnings identitet og bestræbelser på at sikre en god dyrevelfærd.

Omsorg. Dyrene lever imidlertid ikke i naturen, men under produktionsbetingelser, som ikke fuldt ud kan tillade et naturligt liv. Dyrene kan dermed siges at være inddraget i vores kultur; de er blevet en del af kulturen. Som det diskuteres i kapitel 5, rummer et naturligt liv både positive og negative, risikable aspekter.

Driftslederen har gennem sit hold af dyr påtaget sig ansvar for at skærme dyrene for eventuelt negative følger af det "natur-tilstræbte liv", og fremhæve de positive virkninger. Driftslederens bidrag til at skabe et godt liv for sine dyr sker derfor ved en optimal tilpasning og anvendelse af stald og udearealer, samt en hensigtsmæssig indretning af sine daglige rutiner og handlinger sådan, at dyrene på ingen måde kommer til at lide under et liv, der er "så naturligt som muligt". Driftslederen repræsenterer således "kultur-livet" i forhold til dyrene, og må forventes at forvalte det på en måde, så de positive naturlige aspekter tilgodeses, og der sam-

tidig sikres indgriben og omsorg. Man kan måske næsten tilføje at jo mere naturlige forhold, man kan give sine dyr, des mere omsorg og overvågning er påkrævet.

I interviewene i kapitel 2 og 3 nævnes det flere gange, at der forekommer dyr, som nærmest kan opfattes som "tabere" i en given besætning. Kalveholdet nævnes som en sådan gruppe, tillige med kvier, som skal tilvænnens et laktationsmiljø. I forlængelse af tanken om, at det er kultur-livets – altså driftslederens – opgave at drage omsorg for det enkelte dyr, må det fremhæves som uacceptabelt at lade enkelte dyr eller grupper af dyr være "tabere" i en besætning.

Harmoni. Som det gøres rede for i kapitel 1, er samspillet mellem gården og dens omgivelser samt mellem de forskellige driftsgrene indenfor gården, central for den økologiske besætnings mål. Der tilstræbes kort sagt harmoni på alle planer, og dyrevelfærd vil også kunne diskuteres relevant i forhold til et mål om harmoni. Man kan hævde, at en ægte harmoni på et givet plan ikke kan eksistere så længe at der er disharmoni på andre planer af det samme system. Er besætningen derfor disharmonisk indrettet, har den økologiske bedrift ikke opfyldt sit mål om at være en harmonisk bedrift. Harmonien opnås i overensstemmelse med "naturlig begrænsning", f.eks. at areal og antal af dyr passer sammen. Udviklingen indenfor besætningen sker ligeledes med en hastighed, hvor positive og negative virkninger af eksempelvis en avlsstrategi kan erkendes og påvirkes i en anden og mere positiv retning.

Valgfrihed. "Naturlig adfærd" er i det ovenstående fremhævet som efterstræbelsesværdig indenfor den økologiske besætning. En naturlig adfærd kan finde sted under forhold med færrest mulige restriktioner. Valgfrihed kan således også karakteriseres som et fundamentalt element af dyrevelfærden i en bedrift, der som sit mål har en stræben efter naturlighed. Valgfrihed kan forstås som dyrenes mulighed for at vælge at æde, drikke, lægge sig, bevæge sig, undvige ved konfrontationer, foretage hudpleje og leve i overensstemmelse med de behov, der måtte opstå i øvrigt.

I naturen vil der være en meget lav grad af valgfrihed i situationer med sult, tørst eller andre "naturskabte katastrofer". Denne situation vil ikke kunne opstå i den økologiske besætning i forlængelse af driftslederens ("kulturens") stadige bestræbelse på at øve omsorg, som ovenfor beskrevet. Omsorg forstås i denne forbindelse som viljen og evnen til at opbygge et robust system, som tillader en høj grad af valgfrihed for det enkelte dyr.

Natur og kultur kan siges at stå overfor hinanden. De kan derved opfattes som om de stod i et modsætningsforhold til hinanden. Omvendt kan det hævdes, at de indlejres i hinanden i den praktiske indretning af et produktionssystem og valgene, som foretages i besætningen: det er driftslederens opgave at føre en bestræbelse på naturlighed ud i praksis (hvorefter "hensyn til naturlig adfærd" gøres til en del af kulturen). Samtidig vil der til sta-

dighed udvikles ny praksis, begrænsninger og muligheder i et samspil mellem kulturen og den omgivende natur.

I det ovenstående har vi fremhævet en række egenskaber, kvaliteter eller elementer, som kan ses i relation til målene vedrørende dyrevelfærd i den økologiske besætning: omsorg, harmoni, naturlighed og valgfrihed (sammendrages i boks 8.1). Disse 4 elementer stemmer overens med målene for økologisk landbrug og er centrale udtryk for en opfattelse af dyrenes velfærd. De bør yderligere udforskes, belyses og konkretiseres. Herved forventes de at kunne vejlede til konkrete tiltag og handlinger i den enkelte økologiske besætning og indenfor driftsformen. Det kan ikke forventes, at en sådan proces på noget tidspunkt afsluttes. Bevidstheden om problemstillingen og bestræbelsen på at sammenflette teori og praksis må til stadighed være under udvikling.

Naturlighed	<ul style="list-style-type: none"> • Ønske om et landbrug i samspil med naturen • Reducere forbrug af fossile brændstoffer, emballage og undgå forurening 	<ul style="list-style-type: none"> • Fremme muligheden for naturlig adfærd, herunder naturlige bevægelsesmønstre og behov.
Omsorg	<ul style="list-style-type: none"> • "At bevare jordens naturlige frugtbarhed" • Landmanden træffer valg, skal arbejde i jordbruget, udvikle alsidige menneskelige egenskaber og "gøre alt hvad der er muligt for at sikre, at alle levende organismer ... bliver forbundsfæller". 	<ul style="list-style-type: none"> • Der skal tages hensyn til alle dyr i overensstemmelse med deres individuelle situation • Intet dyr må udsættes for lidelse
Harmoni	<ul style="list-style-type: none"> • Søgen efter harmoni på bedriftsniveau • Harmoni mellem alle levende organismer (forbundsfæller) • Harmoni mellem driftsgrene • Harmoni med omgivelserne 	<ul style="list-style-type: none"> • Ønske om harmoniske omgivelser • Harmoni i det enkelte dyr: stabilitet og ingen voldsomme udsving mht ydelse, sundhedstilstand eller andre ytringer
Valgfrihed	<ul style="list-style-type: none"> • Alle valg skal tages, således at de passer til den økologiske produktionsmetode på bedriften 	<ul style="list-style-type: none"> • Tilpasning • Indført i økologisk praksis: udeophold, løsdrift, fodring ad libitum, adgang til strøet leje så alle dyr kan ligge ned samtidigt.

Boks 8.1 Sammendrag af argumenter for at inddrage de fire begreber "naturlighed", "omsorg", "harmoni" og "valgfrihed" som centrale i en forståelse af mål for dyrevelfærd i økologiske besætninger. Der henvises til kapitel 9 for en udbygning og yderligere begrundelse for at arbejde med disse begreber.

8.3 Regler, lovgivning og kontrol

Som det fremgår af kapitel 2 og 3 fremkom der oplysninger i nogle af interviewene, hvor reglerne tilsyneladende var medvirkende til at forårsage nedsat velfærd hos dyr i økologiske besætninger, blandt andet ved at fratage landmændene handlemuligheder i forhold til syge dyr. Det er naturligvis absolut uacceptabelt. Lovgivningen – i form af regelsættet – må ikke stå i vejen for handlinger, der fremmer dyrs velfærd. I kapitel 4 diskuteres reglerne, og det fremhæves at der ikke er nogle restriktioner på handlinger, der kan betragtes som afhjælpende indgriben i en kritisk situation. Det skal blot tydeligt fremgå af logbøger, hvorledes man har handlet. Der skal sendes dispensationsansøgning ind til plantedirektoratet, men man kan ikke være nødt til at vente med at handle indtil man har fået svar, hvis det drejer sig om en krisesituation. Nogle af de interviewede landmænd havde oplevet, at det havde taget ger eller endog måneder før de havde fået svar på en dispensationsansøgning. Nogle af de oplevede episoder kan således være resultater af misfortolkninger. Reglerne bør i forlængelse heraf formuleres på en måde, så de ikke kan misforstås eller misfortolkes. Det skal sikres, at reglerne er formuleret således, at ingen kan være i tvivl om, at hensynet til det enkelte dyr kan tilsidesættes af generelle påbud eller forbud i tilfælde af konkrete kritiske situationer i besætningen (f.eks. sygdomsudbrud). En egentlig indberetningspligt hindrer på ingen måde tiltag i specielle situationer, når tiltagene er berettede og velovervejede.

8.3.1 Konkrete områder, hvor der er peget på behov for stillingtagen i forhold til regler, lovgivning og kontrol

Hovedkonklusionen i forhold til diskussionen om hvorvidt reglerne opfylder deres formål er, at reglerne – anvendt hensigtsmæssigt – er relevante, brugbare og ikke indeholder nogle forudsigelige risici i forhold til dyrenes velfærd. De giver ikke

nogen garanti for god velfærd; det sikres gennem landmandens anvendelse af systemet og dennes daglige handlinger. Det bør i forbindelse med hver enkelt regel stå klart, at mulighed for at handle for at afhjælpe en kritisk situation til hver en tid bør være åben. Sammenhængen mellem mål og regler bør til hver en tid kunne udledes, og ved fortolkning af regler eller tvivl om hvorledes de skal forstås, må den enkelte fortolker opfordres til at gå tilbage og læse reglerne med baggrund i den grundlæggende målsætning.

- 1) Reglen om at kalve skal på græs fra 3-måneders alderen gav tydeligvis anledning til nogle misfortolkninger, som kunne have problematiske og alvorlige konsekvenser for kalvenes trivsel og opvækst. Det bør specificeres at i tilfælde af dokumenterbare sygdomsudbrud (inklusive opræk eller subklinisk forekommende) hos enkelt dyr eller flokke bør der naturligvis iværksættes den indsats, som er nødvendig for at afhjælpe de dyrevelfærdsmæssige følger af dette udbrud. En tilladelse er ikke nødvendig, under forudsætning af, at man har dokumentation i form af en diagnose (diskuteret i kapitel 5).
- 2) Reglen vedrørende gruppeopstaldning af kalve (senest i EU-reglerne) kan, som det diskuteres i kapitel 5, give anledning til at kalvene patter på hinanden, hvilket må betegnes som uhensigtsmæssigt. Der er dog muligheder for at begrænse det f.eks. ved opsætning af narresutter, anvendelse af pattespand og ammetanter. Det påpeges, at ved et smitsomt sygdomsudbrud bør man kunne holde kalvene adskilt en periode. Det samme gælder ko-kalv samvær i det første døgn efter kælvning. Begrænsning af forekomst af eksempelvis paratuberkulose og salmonella-infektion kan kun løses ved systematisk adskillelse mellem ko og kalv umiddelbart efter fødslen, samt evt. mellem kalve indbyrdes.
- 3) Reglerne vedrørende daglig motion, strøet leje, sommergræsning, fodring og opstaldning giver ikke anledning til yderligere lovmæssige specificeringer. Kvier, der er udsat for fluestik-yverbetændelse gennem sommeren, kan

normalt tages på stald i den kritiske periode og alligevel opnå at græsse mindst 150 dage.

- 4) Det bør specificeres at hensynet til reglerne aldrig må medføre at noget dyr lider, eller at en uhensigtsmæssig situation for et dyr eller en besætning ikke kan afhjælpes. Det skal gøres klart, at det langsigtede mål med en given regel er at stimulere til at lignende situationer ikke opstår. Skulle den imidlertid opstå – hvilket kan være tilfældet især i overgangsperioder – skal der til hver en tid kunne handles hurtigt og hensigtsmæssigt.
- 5) Der eksisterer i forlængelse af ovenstående et klart behov for at udvikle retningslinier for opstilling af handlingsplaner. Som et relevant redskab til vurdering af en besætnings velfærdsmæssige status bør nævnes systematiske velfærdsvurderinger, der bør udvikles til brug i økologiske besætninger. De elementer, som er nævnt i afsnit 8.2, bør inddrages i dette.
- 6) Den eksisterende regel vedr. muligheden for at lave handlingsplaner bør integreres i praksis omkring den økologiske besætning. En mere kontinuert dialog bør i den forbindelse etableres mellem de kontroludøvende myndigheder og landbrugets rådgivere (dyrlæger og konsulenter), blandt andet med henblik på at finde en for alle parter tilfredsstillende ramme for udformning af handlingsplaner.
- 7) Det eksisterende dilemma i dyreværnslovgivningen – at man først kan gribe ind når det er gået galt – bør tages op til drøftelse i forhold til handlingsplaner for økologiske besætninger. Der bør gives retningslinier for hvornår det er berettiget og rimeligt at gribe ind i eller forudsige en kritisk situation.
- 8) Som diskuteret i kapitel 7, eksisterer der en betydelig grad af uklarhed om anvendelse af forskellige stoffer til sygdomsbehandling og til en vis grad også med hensyn til forebyggelse. Helt konkret kan nævnes elektrolytblendinger, sårbehandlingsmidler, desinfektionsmidler og præparater til forebyggelse og behandling af nogle stofskiftebetingede sygdomme (mælkefeber og ketose).
- 9) Som det også fremhæves i kapitel 7, er behandling af syge dyr fortsat et område med grå-zoner, som kan have uheldige konsekvenser. Det gælder specielt behandling med så-

kaldte "alternative produkter". Der må stimuleres til at man opnår enighed om ansvarsområder og ansvarlighed i forbindelse med behandlinger, således at der aldrig opstår handlingslammelse eller usikkerhed med hensyn til indgriben. Dette bør især tages op i tilknytning til den nye EU-lovgivning.

Det bør afslutningsvis fremhæves, at ovennævnte beskrivelse af regler og lovgivning udelukkende afspejler de interview og diskussioner, der har været i ekspertgruppen. Med hensyn til en mere uddybende beskrivelse henvises til Analyse af det økologiske regelsæt vedr. husdyrsundhed og husdyrvelfærd (Anonym, 2000).

8.4 Rådgivning

Der kan med baggrund i de gennemførte interviews også påpeges en række konkrete områder, hvor der er behov for rådgivning og udvikling af samarbejdet mellem rådgivere – også indbyrdes – og de økologiske landmænd. I det efterfølgende vil disse områder kort blive ridset op. I det afsluttende afsnit (8.5) vil ansvar for at komme videre og ansvar for den faglige dialog blive diskuteret.

8.4.1 Konkrete områder i den økologiske besætning, hvor der er peget på behov for rådgivning

I interviewene med de økologiske landmænd blev påpeget områder, hvor de konkret havde stået og manglet hjælp eller hvor de ønskede hjælp i form af rådgivning og dialog om sundhedsmæssige aspekter i bedriften:

- 1) Indretning af kalvehold, specielt med hensyn til græsningsperioden og gruppeopstaldning. Det blev påpeget, at der var behov for "konstruktiv rådgivning" om, hvorledes man kunne gribe situationen an. Det var ikke relevant blot at få medhold i at situationen var vanskelig. Det var heller ikke relevant at modtage råd om medicinsk forebyggelse.
- 2) Parasithåndtering og overvågning af kvier på græs, indretning af græsningsstrategier.
- 3) Ombygning og sundhedsmæssige aspekter, f.eks. klovpleje, adfærdsmæssige forhold ved

indretning af stald (f.eks. hensigtsmæssig placering af vandings- og foderfaciliteter i forhold til at skabe mindst mulig tumult), og enkelte staldafsnit, f.eks. kælvningsafdeling (indretning og placering i forhold til de øvrige afsnit).

- 4) Paratuberkulose: håndtering og tilpasning i forhold til de økologiske regler; overvågning og bekæmpelse.
- 5) Håndtering af ammetanter.
- 6) Avlsplanlægning og avlsstrategier (diskuteres i kapitel 6). Avlsstrategier bør gennemdrøftes i forbindelse med omlægning. Der bør etableres et tværfagligt samarbejde, hvor man f.eks. kan tage højde for indretning af staldsystemer under anvendelse af forskellige racer eller krydsningsbesætninger.
- 7) Samarbejde om alternative behandlingsformer.
- 8) Overgangsperioder i besætningen i det daglige, især goldning og kælvning.
- 9) Fokus bør naturligvis være særlig rettet mod at undgå sygdom og dermed behandling. I forlængelse af punkt 8) og 9) i afsnit 8.4.1 kan det dog fremhæves, at der er behov for diskussion af kritisk og dyrevelfærdsmæssig forsvarlig behandling af enkelt dyr, således at de ikke lider og at man samtidig minimerer forbruget af medicin. Det kan være vejledning i udsætningspolitik, udvikling af systematiske prognoser, kritisk vurdering af behov for behandling og samarbejde om ikke-medicinske behandlinger.

8.4.2 Planlægning af omlægning af besætningen

Omlægningen blev beskrevet som potentielt forbundet med "tumult". Besætningen blev mere eller mindre "hægtet på" en omlægningsplan, og omlægningen kom blot til at omfatte eventuelle tekniske detaljer omkring staldindretning samt indretning af foderplaner efter tilstedeværende fodermidler. Det blev betragtet som særdeles overfladisk og uhensigtsmæssigt. Flere dyrlæger foreslog i den forbindelse, at man lavede en "omlægningsplan" for besætningen, således at omlæg-

ningen skete trinvist i besætningen, ligesom den skete i marken.

En af de interviewede dyrlæger, som også fornemmede et stort behov for at inddrage sundhedsfaglige perspektiver i selve omlægningen, foreslog, at man søgte at løse sundhedsmæssige problemer i besætningen inden selve omlægningen. Begrundelsen for dette var, at det er uheldigt, hvis en besætning starter med at levere økologisk mælk og samtidig havde voldsomme sundhedsmæssige problemer. For det første er det uacceptabelt i forhold til forbrugerne, og for det andet er det dyrt.

En af landmændene, som greb denne idé, kunne forestille sig at lægge besætningen om over en tre-års periode og så lægge kørerne om et år, kvierne det næste og kalvene til sidst. Ifølge de nyeste EU-regler er omlægningsperioden på 24 måneder for hele bedriften, hvilket giver gode muligheder for grundig planlægning.

Essensen i disse ideer er, at man fremover tager fat i den enkelte besætning forud for omlægning og lader den "holdningsmæssige" og "praktiske" omlægning starte forud for den "tekniske, regelorienterede omlægning". Dialogen omkring besætningen påbegyndes med andre ord samtidig med dialogen omkring markerne. Såfremt der er omfattende sundhedsmæssige problemer i besætningen, er der muligheder for at lave en individuel tagen-hånd-om-problemet-plan med efterfølgende opfølgning for denne besætning. Dermed er der håb om, at situationen er forbedret på det tidspunkt, hvor besætningen skal omlægges og levere økologisk mælk. Set i lyset af de diskussioner, der har været i de gennemførte interviews, må et videre arbejde med tanker vedrørende "omlægningsplan for besætningen/trinvis omlægning af besætningen" stærkt anbefales.

8.4.3 Tilpasning og indretning af nye staldsystemer

I afsnits 8.2 kom vi med et oplæg til elementer eller kvaliteter indenfor dyrevelfærdsbegrebet, som har særlig værdi i en økologisk orienteret tankegang (naturlighed, omsorg, harmoni og valg-

frihed). Der kom desuden mange interviewudsagn vedrørende ombygninger og nybygninger ved omlægning og i økologiske besætninger. I forlængelse heraf må der peges på et stort behov for at vurdere, rådgive om og foretage ændringer i staldindretninger til alle dyregrupper på en måde, som er i overensstemmelse med de fremhævede dyrevelfærdsmæssige kvaliteter.

I det efterfølgende afsnit vedrørende forskningsbehov peger vi på behov for udvikling af et velfærdsvurderingssystem, som er særligt egnet til danske, økologiske besætninger. Dette velfærdsvurderingssystem bør naturligvis helt eller delvist kunne indgå i rådgivningen i besætningerne, og netop også være i stand til at vurdere hvorvidt naturlighed, valgfrihed, omsorg og harmoni indgår i staldsystemerne og dyrenes færden i disse systemer.

8.4.4 Efteruddannelse og samarbejde

Behovet for rådgivning i en økologisk kontekst beskrives både i kapitel 3 og 6 (samt diskuteres i kapitel 2). I kapitel 4 beskrives rådgivningsmuligheder med udgangspunkt i forskellige faglige discipliner. Der er store muligheder og et meget stort behov for at udvikle rådgivningen indenfor det økologiske husdyrhold, specielt hvad angår reelt samarbejde mellem rådgivere. Ved reelt samarbejde forstås her, at der bliver gjort en alvorlig indsats for at løse problemer, tage udfordringer op, indrette bedriften og tænke fremad på en måde, som inddrager alle relevante dele af bedriften.

Udfordringerne består væsentligst i at kombinere fagområder og tage rollen som rådgiver på den enkelte gårds præmisser alvorligt, samt at arbejde systematisk (f.eks. til stadighed at tage udgangspunkt i hvorledes situationen har udviklet sig siden sidste status). Bestræber man sig ærligt på at tage disse udfordringer op, formodes det, at der også vil kunne opstå en betydelig grad af nytænkning og individuelle løsninger. Det kræver en dialog om rådgivning, som fører til en fælles forståelse af, hvad produktet af rådgivningen er værd. Den enkelte rådgiver skal udgøre et kvalificeret fagligt modspil til landmanden, som skal føre "de gode råd" ud i praksis og dirigere retningen af

rådgivningen med baggrund i bevidstheden om egne mål.

En rådgivning, som tager udgangspunkt i de økologiske produktionsmål, stiller store krav til kvalificeret efteruddannelse og opbygning, udnyttelse og systematisering af erfaringer hos de rådgivere, som skal gennemføre denne rådgivning. Dette kan videre føre til en diskussion om en fundamental ændring i rådgivningsstrukturen, således at "viden om økologi" samles hos enkelte eller i grupper, som opbygger viden om dette felt.

Forskellige dilemmaer eksisterer. Med hensyn til dyrlægerne er det absolut en fordel at have en rådgiver, som interesserer sig for det system, man arbejder med – i denne diskussion den økologiske produktionsmetode. Samtidig kan det være en fordel at have den samme person til at komme i besætningen, som f.eks. en almindeligt praktiserende dyrlæge gør det i nogle praksis. Den jævnlige kontakt giver grobund for en stadig – om end noget ustruktureret – opfølgning, som kan motivere både dyrlæge og landmand til at tage hinanden og kommunikationen alvorligt.

8.5 Forskning og uddannelse

Disse emner er tæt forbundet med emnerne, som er nævnt under "rådgivning". Det drejer sig om felter, hvor viden tilsyneladende enten er mangelfuld eller dårligt formidlet til enten landmænd, rådgivere eller alle disse grupper:

- Kalve: flokhåndtering såvel med hensyn til adfærd som infektioner, med særlig vægt på ophold i ude-systemer samt dybstrøelses-systemer.
- Alternative systemer til kvæg, f.eks. nye staldsystemer, der f.eks. integrerer ude- og indeophold i højere grad.
- Sammenhænge mellem produktionssygdomme hos malkekvæg under 100 % økologisk fodring.
- Valg af race og avlsplaner ved økologisk drift; udvikling af det såkaldte "Ø-indeks". Avlsstrategier bør i det hele taget udforskes, herunder i et tværfagligt samarbejde, som inddrager

- konsekvenser af forskellige strategier - f.eks. krydsningsrotation – for staldindretning.
- Alternativ behandling. Vurdering af behandlingsevne, sygdomsforståelse, muligheder, samarbejde og ansvar vedrørende behandlinger.
  - Parasithåndtering, græsningsstrategier og overvågning af kvier på græs, introduktion af kvier i kobestanden.
  - Udvikling og implementering af sundhedsprognoser som tager hensyn til muligheder og begrænsninger i økologisk drift.

8.6 Referencer

Anonym, 2000. Analyse af det økologiske regelsæt vedr. husdyrsundhed og husdyrvelfærd til Det økologiske Fødevareråd af Forskningscenter for Økologisk Jordbrug.